

Besluit van de gemeenteraad van de gemeente Vijfheerenlanden houdende regels omtrent samenhangend duurzaamheid

1 VIJFHEERENLANDEN EEN DUURZAME GEMEENTE

De gemeente Vijfheerenlanden is een jonge gemeente, 1 januari 2019 ontstaan uit een bestuurlijke fusie van de gemeenten Leerdam, Vianen en Zederik. In deze nieuwe gemeente is 'duurzaam' een belangrijk uitgangspunt. In het coalitieakkoord 2019-2022 is een samenhangend beleid op duurzaamheid aangekondigd. Met het voorliggend samenhangend duurzaamheidsbeleid is hier invulling aangegeven. In dit plan geven we concreet invulling aan wat Vijfheerenlanden op het gebied van duurzaamheid wil bereiken, met het stellen van kaders en richting waaruit doelen vertaald kunnen worden naar een tijdpad in onderlinge samenhang. Als definitie voor het samenhangend beleid gebruiken we de in het VN-rapport 'Our Common Future' (Brundtland, 1987) opgenomen citaat:

"Duurzame ontwikkeling is ontwikkeling die aansluit op de behoeften van het heden zonder het vermogen van toekomstige generaties om in hun eigen behoeften te voorzien in gevaar te brengen."

In het Coalitieakkoord 'Sterk in verscheidenheid' van Vijfheerenlanden wordt duurzaamheid als vervolgwoord verwoord:

"Wij zijn trots op het groene karakter van de gemeente Vijfheerenlanden en willen dit samen met onze bewoners blijvend versterken. Wij zien het als onze verantwoordelijkheid om onze mooie gemeente goed achter te laten voor onze kinderen en kleinkinderen. Hiertoe zullen wij samenhangend Duurzaamheidsbeleid opstellen. Wij geven invulling aan duurzaamheid in het Interbestuurlijk Programma (IBP) en de wettelijke verplichtingen. In het gemeentelijke duurzaamheidsbeleid verwoorden we hoe duurzaamheid in de eigen organisatie vorm krijgt. Het beleid is gestoeld op een drietal pijlers: energietransitie, klimaatadaptatie en de circulaire economie."

Het is 2035. De burgemeester knipt het van gerecycled katoen gemaakte lintje door van de eerste volledig circulair gebouwde woonwijk van Vijfheerenlanden. De woningen die in de nieuwe, groene wijk staan zijn niet alleen zelfvoorzienend op het gebied van energie, maar vangen ook hun eigen water op en zijn gebouwd van gedeeltelijk gerecyclede bouwmaterialen, en duurzame materialen die later te hergebruiken zijn. Bovendien zijn de woningen natuurinclusief gebouwd, wat betekent dat dieren zoals insecten, vogels en vleermuizen van de wijk ook hun leefgebied kunnen maken. In de woonwijk is een multifunctioneel centrum dat uiteraard ook circulair gebouwd is. Het zwembad in het centrum wordt verwarmd met biogas uit GFT-afval dat in de wijk verzameld is. Ook zit er een circulaire supermarkt in het centrum. Voor de inrichting van de winkel zijn bestaande materialen zoals stellingen, kassa's en winkelmandjes hergebruikt. Er zijn duurzame, biologische en veelal onverpakte producten te koop en een deel van het assortiment komt van lokale kringloopboeren. Een andere winkel in het centrum is de kledingbibliotheek waar je kleding kunt huren. De kleding, die de burgemeester vandaag draagt, komt er ook vandaan.

Duurzaam is: bij alles wat we doen, rekening houden met de effecten op 'elders' en 'later'. Deze definitie geeft aan dat een duurzame gemeente zich ontwikkelt in balans met zijn omgeving. Met in balans bedoelen we dat ieder mens, dier en plant een plekje verdient in onze samenleving en dat we hier rekening mee houden bij al onze besluiten en acties. Zoals opgenomen in de kernwaarde van onze organisatie.

1.1. Duurzaamheid is belangrijk!

Duurzaamheid is een containerbegrip. Het gaat zowel over de natuur als over de mens en de economie. Een duurzame ontwikkeling is gericht op:

- het bevorderen van een evenwichtige groei (het in balans zijn) van de veerkracht en kwaliteit van de natuur (de *ecologische waarde*),
- van het lichamelijke en geestelijke welzijn van de mensen (de *sociaal-culturele waarde*)
- en van de houdbaarheid van de economische productie en consumptie (de *economische waarde*).

Vijfheerenlanden kiest ervoor om een duurzame gemeente te zijn. Dit heeft gevolgen voor ons handelen en denken. In dit samenhangend beleid wordt deze keuze verder vormgegeven. Hieronder een aantal redenen:

Vorbereid op de toekomst

Onze grondstoffen worden in een snel tempo schaars door de sterk groeiende wereldbevolking en bijbehorende economie. De voorraden van een aantal grondstoffen waaronder metalen zullen al binnen enkele tientallen jaren op zijn. Het gebruik van fossiele energie is niet meer vanzelfsprekend. Door de bodemdaling in Groningen wordt de winning van het aardgas gestopt in 2022. Het gebruik van aardgas zal in Nederland uiteindelijk verdwijnen. De biodiversiteit neemt al jaren sterk af met grote negatieve gevolgen voor onze voedselproductie. De belangrijkste oorzaken van achteruitgang zijn landgebruiksverandering, milieudruk en versnippering van ecosystemen. Een gemeente die materialen en grondstoffen opnieuw gebruikt en inzet op schone, hernieuwbare energie en herstel van de biodiversiteit, denkt vooruit en is dus voorbereid op de toekomst.

Voor een fijner en gezonder leven

Uit onderzoek komt naar voren dat duurzaamheid en welzijn elkaar versterken. Een groenere omgeving met een grote biodiversiteit levert een bijdrage aan de gezondheid van mensen en verlaagt het stressniveau. Voldoende groen in de stedelijke omgeving draagt bij aan het ontstaan, voortbestaan en versterken van de sociale cohesie in buurten. Het stimuleert ontmoetingen tussen mensen en zorgt voor gevarieerder spel van kinderen, wat overgewicht onder kinderen laat afnemen. Het voorkomt wateroverlast, uitdroging van grond en hittestress in de bebouwde omgeving. Door het aanleggen van voedselbossen in de stedelijke omgeving draagt het groen ook bij als voedselvoorziening. In de nog op te stellen omgevingsvisie stellen we ons het doel een gezonde en schone leefomgeving te maken voor iedereen. Het hergebruik van grondstoffen, schone energie en schone mobiliteit zorgen voor een gezondere leefomgeving met minder uitstoot van luchtvervuilende stoffen en CO₂. Een schone omgeving zonder zwerfafval draagt bij aan het verminderen van watervervuiling en ongedierte en hiermee dus een gezondere leefomgeving. Een lokale gemeenschap met duurzaam handelen hoog in het vaandel, biedt kwaliteit van leven.

Economisch waardevoller

Onderzoeken wijzen uit dat duurzaam ondernemen leidt tot betere (financiële) prestaties, op korte maar vooral op lange termijn. Duurzame bedrijven hebben niet alleen lagere energie- en afvalkosten, ze gebruiken minder dure grondstoffen en bereiken ook meer klanten. Verder wijzen onderzoeken uit dat een groene (duurzame) omgeving een belangrijke economische waarde heeft. Huizenprijzen in groene wijken, langs water of groengebieden zijn verhoudingsgewijs hoger. Tevens verhoogt groen de toeristische waarde van een gebied. Consumenten willen steeds vaker weten waar de producten vandaan komen en of ze lokaal geproduceerd zijn. Een duurzame, transparante bedrijfsvoering waarbij duidelijk is waar producten vandaan komen, en wat de impact is op het milieu en de samenleving is belangrijk.

Kansen voor iedereen

Met duurzaam handelen, leveren we een bijdrage aan een schoner milieu en een gezondere samenleving. De energierekening wordt betaalbaarder voor iedereen wanneer we energiezuiniger wonen en werken. Lokaal hergebruik van materialen levert kansen op voor de lokale economie, ook voor mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt. Door hier structureel op in te zetten, dragen we bij aan een betere toekomst voor de generaties die nog volgen.

1.2. Totstandkoming/participatie

In onze gemeente zijn al een aantal belangrijke processen doorlopen voor het tot stand komen van beleid. Denk hierbij aan de strategische visie, woonvisie, mobiliteitsvisie, een huis vol energie en de RES. De uitkomsten van al deze verschillende processen en participatie waar duurzaamheid aan de orde is geweest met inwoners en belanghebbende zijn, mede om overbevraging te voorkomen, gebruikt voor dit samenhangend beleidsplan. Als voorbeeld noemen we de Dag van de toekomst (5 september 2019) waar inwoners, bedrijven en andere belanghebbende aanwezig waren om hun wensen voor de toekomst kenbaar te maken. Daarnaast is er tijdens het energiecongres op 4 oktober 2019 een dag georganiseerd waarbij belanghebbend mee werden genomen in de verschillende facetten van de energietransitie. Deze dag is afgesloten met een ontwerpessie voor jongeren tot 26 jaar.

Daarnaast is in september 2020 in het kader van het duurzaamheidsplan een onderzoek uitgevoerd onder de leden van het Inwonerspanel van de gemeente Vijfheerenlanden.

1.3. Doel van dit beleidsplan

Met dit samenhangend beleidsplan willen we een kader bieden en richting geven voor de diverse activiteiten op het gebied van duurzaamheid. Dit biedt een fundering voor drie pijlers: 'Energie en verantwoord', 'Circulair en schoon' en 'Klimaatrobuust en biodivers'.

Gezien de definitie die we in Vijfheerenlanden hanteren voor duurzaamheid, dient er bij alles wat we doen gedacht te worden aan 'duurzaam(heid)'. Als concrete uitwerking heeft dat er al toe geleid dat bij alle college- en raadsvoorstellen de paragraaf 'duurzaamheid' wordt ingevuld om zo bij ieder voorstel aan te geven hoe dit bij draagt. De paragraaf Duurzaamheid in het zaaksysteem wordt verder uitwerkt

door de koppeling met de drie pijlers en de Global Goals te maken. Zo wordt de bijdrage nog beter zichtbaar.

De opgestelde visies en strategische plannen en beleidsplannen worden op elkaar afgestemd. Om tegenstrijdigheden en dubbel werk te voorkomen. Zo is voor het opstellen van dit samenhangend duurzaamheidsplan gebruik gemaakt van wat er uit eerder uitgevoerde participatietrajecten is opgehaald.

Om de gemeenschappelijke duurzaamheidsdoelen te bereiken zullen we bereid moeten zijn om buiten het eigen domein en buiten de bestaande kaders te denken en te handelen. Dat geldt niet alleen voor bestuurders en ambtenaren, maar ook voor raadsleden, inwoners en ondernemers. Het is noodzakelijk om een cultuuromslag te maken van korte termijn sectoraal denken en doen naar lange termijn integraal denken en doen.

Binnen de eigen organisatie

Dit samenhangend beleidsplan zien we als een samenhang tussen de verschillende pijlers en de beleidsgebieden binnen de organisatie. Duurzaamheid heeft op meerdere punten invloed op het uitwerken van beleid en projecten. We willen met dit samenhangend beleidsplan haakjes zetten om in een jaarplan uit te werken en te monitoren. Hoe wij duurzaamheid borgen in onze gemeentelijke organisatie, staat beschreven in elk inhoudelijk hoofdstuk. In het bijbehorende jaarplan maken we stapsgewijs de planning en prioritering in dat jaar. Dit biedt houvast in de organisatie en zorgt ervoor dat iedereen op natuurlijke momenten (mee)werkt aan het programma duurzaamheid. Uiteindelijk is duurzaamheid van ons allemaal en zullen we er organisatie breed mee gaan werken.

In het coalitieprogramma staat het verwoord als:

“In het gemeentelijk duurzaamheidsbeleid verwoorden we hoe duurzaamheid in de eigen organisatie vorm krijgt.”

De aandacht voor duurzaamheid in Vijfheerenlanden is niet nieuw, elk van de voormalige gemeenten gaf daar op enige wijze al invulling aan. Enkele voorbeelden: in Leerdam is overbodige verhardingen weggehaald en weer vergroend. Er zijn zonnepanelen geplaatst op de Stadswerf. In Vianen zijn onder andere het Stadhuis en Helsdingen Sport en Cultuur voorzien van zonnepanelen, waarmee de elektrische deelauto's van de gemeente van stroom voorzien worden. In Zederik is een Duurzaamheidslening opgestart om inwoners geld te lenen voor het aanschaffen van bijvoorbeeld zonnepanelen. In Vijfheerenlanden is dit voortgezet met het informeren van de inwoners hoe een nul op de meter woning eruit ziet door een Huis vol Energie in te richten en workshops te geven. Er zijn verdere ervaringen op gedaan met het aanleggen van groene parkeerplaatsen. Op een aantal plekken in de gemeente wordt het groen ecologisch onderhouden.

Regionaal; in samenwerking met andere gemeenten

Onder het mom: ‘alleen kom je ergens maar samen kom je verder’ zullen we ook op andere niveaus dan eigen gemeente ambities oppakken op het gebied van duurzame ontwikkeling. Die komen deels voort uit afspraken op landelijk, provinciaal en regionaal niveau. Denk bijvoorbeeld aan het Klimaatkoord, het regionaal bod duurzame energie (via de Regionale Energiestrategie, hierna: RES), de Transitievisie Warmte, het deltaprogramma ruimtelijke adaptatie (DPRA), de versnelling voor de klimaatadaptatie en bodemdaling in de regio A5H (welke wordt uitgewerkt in een Regionale Adaptatie Strategie, hierna RAS) en landelijke circulaire doelstellingen.

1.4. Keuzes en prioriteiten in duurzaamheid

De collegepartijen hebben in het coalitieakkoord drie pijlers voor het duurzaamheidsbeleid benoemd: energietransitie, klimaatadaptatie en de circulaire economie. Daarvoor zijn de volgende actiepunten meegegeven:

- In iedere kern pakken we de energietransitie op.
- Wij maken klimaatadaptatie onderdeel van ons beleid.
- We werken aan een toekomstbestendige agrarische sector.
- Wij zetten in op afvalscheiding.
- Vijfheerenlanden is voor eerlijke handel en duurzaam inkopen.

Mede op basis van de uitkomsten van de participatie en voortschrijdend inzicht zijn daaraan toegevoegd:

- We stimuleren het verduurzamen van de bedrijvigheid
- We dragen bij aan de leefbaarheid, enerzijds door tegengaan van zwerfafval en afvaldump en anderzijds door verbetering van de biodiversiteit

- We zetten in op vergroten bewustwording (door meer voorlichting, bijvoorbeeld duidelijke instructies voor afvalscheiding en voor het vergroenen van de tuinen, schoolpleinen enz.)
- Het actiepunt energietransitie is verbreed: het gaat niet alleen om het klimaatneutraal of gasvrij maken van wijken of kernen, we kijken ook in hoeverre de gemeente Vijfheerenlanden een bijdrage kan leveren aan de opwekking van energie

Voorgaande heeft er toe geleid dat we kiezen voor drie duurzaamheidsthema's:

1. Energie en verantwoord
2. Circulair en schoon
3. Klimaatrobuust en biodivers

Verbinding aan de Global Goals

In 2015 hebben de Verenigde Naties 17 ambitieuze doelen voor duurzame ontwikkeling vastgesteld. Deze Global Goals for Sustainable Development werden unaniem geadopteerd door alle lidstaten en vormen voor de periode tot 2030 een belangrijke gezamenlijke agenda. Ook een groot aantal gemeenten heeft zich aan deze Global Goals gecommitteerd. De gemeente Vijfheerenlanden heeft deze Globale Goals ook omarmd.

Alle Global Goals hebben subdoelen die direct of indirect verband houden met het dagelijkse werk van lokale en regionale overheden. Volgens de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) zijn gemeenten de beleidsmakers, katalysatoren van verandering en verkeert het overheidsniveau in de beste positie om de mondiale doelen te koppelen aan wat er lokaal moet gebeuren.

Wij vinden het als gemeente belangrijk om duurzaamheid concreter en tastbaarder te maken. Zo krijgt iedereen een goed idee bij wat we willen bereiken. Daarvoor maken we keuzes in wat wij in dit samenhangend beleid wat we de komende jaren op in gaan zetten. Zo werken we met focus en dus gericht aan een aantal duurzaamheidsthema's.

Figuur 1.1: Global Goals van de Verenigde Naties.

Aan de drie gekozen duurzaamheidsthema's zijn de Global Goals gekoppeld. De Global Goal 'partnerschap om doelstellingen te bereiken' is op het hele samenhangend duurzaamheidsbeleid van de gemeente Vijfheerenlanden van toepassing, voor de realisatie van de doelstellingen is samenwerking noodzakelijk. De Globale Goals hebben we als volgt gekoppeld aan de drie duurzaamheidsthema's:

Figuur 1.2: Onze 3 duurzaamheidsthema's, en de gekoppelde Global Goals

1.5. Welke uitgangspunten hanteren wij?

In dit beleid geven we een aantal uitgangspunten die wij, als gemeente, onmisbaar vinden voor een goede en succesvolle richting en kaders voor dit samenhangend beleid. We hanteren ze dan ook consequent voor het geven van richting en het hanteren van kader in dit samenhangend beleid en in de vervolgstappen (beleid per thema) die we gaan maken.

Uitgangspunt 1: we kiezen voor CO₂-neutraal

CO₂-neutraal, energieneutraal of klimaatneutraal zijn termen die voorbij komen als het gaat om duurzaamheid gaat. Deze termen worden vaak door elkaar gebruikt. Ze zijn echter wezenlijk verschillend:

- *Ergieneutraal* staat voor het niet meer energie verbruiken, dan dat op duurzame wijze wordt opgewekt. Compensatie (bijvoorbeeld door bosaanplant) is hierbij geen optie.
- Met *klimaatneutraal* wordt vaak bedoeld dat er geen gassen worden uitgestoten die bijdragen aan klimaatverandering.
- De term *CO₂-neutraal* is de situatie waarbij de CO₂-emissies (al dan niet na compensatie) ten hoogste nul zijn. In gangbare methodes (o.a. CO₂-prestatieladder en Duurzaam GWW) worden uitstoot van andere broeikasgassen omgerekend naar CO₂-equivalenten. Als er alleen wordt gewerkt aan CO₂-reductie, dan is CO₂-neutraal een betere term dan klimaatneutraal.

Als Vijfheerenlanden kiezen we voor *CO₂-neutraal*. Dit is de meest omvattende en breed toepasbare term en sluit aan bij wereldwijde en landelijke doelstellingen. Het akkoord van Parijs en het Kabinetsbeleid gaan namelijk over CO₂-reductie en steeds meer beleidsmaatregelen worden gericht op de CO₂-winst.

Uitgangspunt 2: we brengen duurzaamheid dichtbij

Door te focussen maken we duurzaamheid concreter maar daarmee zijn we er nog niet. Duurzaamheid moet tastbaar, zichtbaar en overal zijn, voor iedereen. Alleen op die manier gaat het de nieuwe norm worden en houden we vanzelfsprekend bij iedere keuze rekening met de impact ervan op mens, dier en milieu (= bewust bekwaam gedrag). Verhoging van de bewustwording rond duurzaamheid is dan ook cruciaal bij de uitvoering van dit beleid. Wij als gemeente vervullen hierin een belangrijke rol.

Bij alle projecten is bewustwording een vast onderdeel. Dat doen we door kennis beschikbaar te stellen en over te dragen (via netwerken, onderwijs en kennisbijeenkomsten) maar ook door concrete voorbeelden, ofwel handelingsperspectief te geven. Deze voorbeelden zijn zichtbaar voor en door de gehele gemeente. Denk bijvoorbeeld aan nieuwe innovatieve producten uit lokaal ingezameld afval, hoogwaardige toepassing van tweede keuze groenten en fruit, zonnepanelen op gemeentelijke gebouwen, emissieloos vervoer, enzovoorts.

Op die manier maken we duurzaamheid overal om ons heen voelbaar en tastbaar.

Uitgangspunt 3: we geven als gemeente het goede voorbeeld

Zeg wat je doet en doe wat je zegt! is onze lijfspreuk. Wij kunnen anderen beter motiveren tot duurzaam handelen als we zelf het goede voorbeeld geven. Daarom maken we extra werk van onze eigen ecologische voetafdruk. We prijzen ons gelukkig dat binnen onze samenleving een aantal koplopers verder is die daarbij ook nadrukkelijk het goede voorbeeld geven. (bijvoorbeeld het dorp Everdingen, Lekjutters, enz.) We leggen als organisatie de nadruk op het terugdringen van verspilling en restafval, duurzaam inkopen en energie.

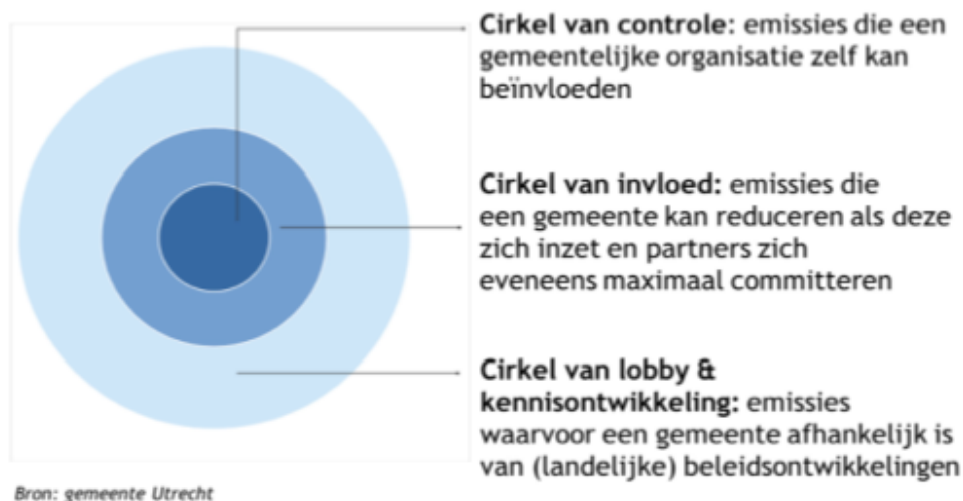
Om dit voor elkaar te krijgen borgen we duurzaamheid in onze gemeentelijke organisatie. Waarna goed voorbeeld goed doet volgen en duurzaamheid bij alle bedrijven en organisaties een structureel onderdeel wordt van de handelingswijze. Hoe wij duurzaamheid borgen in onze gemeentelijke organisatie, staat beschreven in elk inhoudelijk hoofdstuk.

Uitgangspunt 4: we werken in contact met elkaar

Een duurzame gemeente bereik je niet alleen als gemeentelijke organisatie. We hebben elkaars kennis, kunde, creativiteit en gedrevenheid nodig. Alleen ga je snel maar samen kom je verder. Wij vinden het belangrijk om verder te komen, met elkaar. We zullen nog intensiever gaan samenwerken met verenigingen, kennisinstellingen, het bedrijfsleven, regiogemeenten (AV en U10), Omgevingsdienst regio Utrecht (ODRU), Waterschap Rivierenland, provincie en natuurlijk onze inwoners. Het uitgangspunt van de gemeente Vijfheerenlanden is dat communicatie en (inwoners-)participatie bewust wordt toegepast.

We investeren in participatietrajecten en overlegstructuren met onze partners zodat de samenwerking gestructureerd plaatsvindt. Het beleid wordt dan wel door de gemeente opgesteld maar belanghebbenden, inwoners, ondernemers, natuurorganisaties en LTO betrekken we erbij om mee te praten. In het vervolgproces wordt een jaarplan opgesteld om te komen tot concreet beleid per thema. Dit jaarplan wordt uitgewerkt in een uitvoeringsprogramma waarin we verdere afspraken met derden maken over de rol en positie in de uitwerking/uitvoering van maatregelen.

We hebben als gemeente diverse rollen in de samenwerkingsprocessen. Elke invloed die uitgeoefend kan worden dient uitgevoerd wordt om duurzaam te zijn in 2050.

Figuur 1.3: Cirkels van invloed gemeente in energietransitie

Uitgangspunt 5: dit samenhangend beleidsplan geeft richting

Dit beleid geeft richting naar het jaar 2050, met doelstellingen voor de middellange termijn en concrete acties voor de korte termijn. Het is een richtinggevend document voor een duurzaam Vijfheerenlanden. Er is voldoende ruimte voor aanvullingen en bijstellingen van de richting en kaders naar aanleiding van nieuwe trends, ontwikkelingen en inzichten. In een jaarplan zullen we ieder jaar inzichtelijk maken waar we ons op gaan richten. Zo kan met de laatste ontwikkelingen rekening worden gehouden.

Uitgangspunt 6: meten is weten

Feedback geven over behaalde resultaten is belangrijk voor continuïteit in duurzaam gedrag en om de (juiste) volgende stappen te kunnen zetten. Een goed inzicht in onze sterktes en zwaktes en de vooruitgang die we boeken is daarbij nodig. Dit is alleen niet eenvoudig en komt onder andere omdat niet alle

duurzaamheidsaspecten goed gemeten (kunnen) worden. In dit beleid geven we per duurzaamheids-thema aan hoe we de resultaten gaan meten (indien mogelijk).

2 ENERGIE EN VERANTWOORD

Nederland heeft in het Klimaatakkoord afgesproken dat de CO₂-uitstoot in 2050 95% lager is dan in 1990. Wij zullen hier als gemeente een belangrijke bijdrage aan leveren. Dit zijn we aan de toekomstige generaties verplicht.

CO₂-neutraal betekent dat we per saldo geen CO₂ uitstoten. Dit kunnen we bereiken door een combinatie van energiebesparing, opwek van duurzame energie en compensatie van onze CO₂-uitstoot. Zo gaan we klimaatverandering tegen en zorgen we ervoor dat iedereen, nu en in de toekomst, beschikt over voldoende schone energie. Door verantwoord te ondernemen versterken we onze concurrentiepositie, verhogen we het kennisniveau en gaan we bewust om met onze mensen, grondstoffen en het ecosysteem.

In het Klimaatakkoord is afgesproken dat gemeenten zich richten op de gebouwde omgeving. De gemeente heeft een centrale rol bij de verduurzaming van woningen en bedrijven. Tevens is de gemeente aan zet om uitvoering te geven aan het Armoedebeleid. Hiermee raakt de energietransitie ook het taakveld sociaal domein waarin dus samen afspraken en kaders gemaakt worden in het energiebeleid om daar invulling en daarna uitvoering aan te geven.

2.1. Waar staan we nu?

Energieverbruik

Kijkend naar de CO₂ doelstelling, zien we dat we nog een lange weg te gaan hebben. Dit staat ook verwoord in de Energieanalyse die de regio U16 in 2018 heeft uitgevoerd. Deze analyse laat zien hoe hoog het energieverbruik binnen de gemeente zal zijn in 2050 en welke mogelijkheden we hebben om duurzame energie op te wekken. In de beschikbare databanken is geen koppeling gemaakt met de energiecijfers van de voormalige drie gemeenten. Hierdoor zijn de energiecijfers niet bruikbaar.

Het energieverbruik van ons als gemeentelijke organisatie, bestaat grofweg uit:

- a. het energieverbruik van gebouwen
- b. openbare verlichting (inclusief evenementenkasten, pompen en gemalen)
- c. het energieverbruik voor de dienstkilometers verkeer en vervoer.

Het gemeentelijk vastgoed is de grootste energieverbruiker binnen de gemeentelijke organisatie. Ten opzichte van het totale energieverbruik in de gemeente is het aandeel van de gemeentelijke organisatie beperkt. Desalniettemin is het effect van het beperken van dit verbruik groot, gezien de voorbeeldrol die de gemeente heeft.

Opwekking duurzame energie

Het duurzaam opwekken van energie in onze gemeente neemt toe. Er komen steeds meer zonnepanelen op daken en windturbines, warmte wordt steeds duurzamer geleverd en het gebruik van duurzame brandstoffen neemt toe. Toch wordt slechts 5% van het energieverbruik in onze gemeente duurzaam opgewekt. De gemeente Vijfheerenlanden werkt samen met de gemeenten in de Utrechtse U16 regio om in 2030 de afgesproken 1,8 TWh (6.480 TJ) duurzame elektriciteit op te wekken. Op dit moment (2020) wordt er door drie windmolens in onze gemeente energie duurzaam opgewekt. De opgave om CO₂-neutraal te worden is nog enorm te noemen en vraagt om een goede ruimtelijke inpassing. Voor deze inpassing wordt aansluiting gezocht bij de landschapsvisie en de omgevingsvisie.

Maatschappelijk verantwoord ondernemen

Duurzaamheid is een agendapunt dat steeds belangrijker wordt binnen ons bedrijfsleven. Financieel voordeel is mede een drijfveer hiervoor. Binnen de gemeente willen we een verkenning naar verduurzaming van bedrijven opstarten. Na deze verkenning zullen we de ambities bepalen en kijken wat mogelijk is. Reductie op CO₂ is voor bedrijven vooral te behalen op minder zakelijk verkeer, inkoop van groene stroom en de installatie van zonnepanelen.

De landelijke overheid is verantwoordelijk voor het innovatiebeleid. De gemeente Vijfheerenlanden heeft geen beleid ontwikkeld om innovaties te stimuleren. De gemeente is wel bezig met het scheppen van de randvoorwaarden om innovatie te stimuleren zoals bij het aardgasvrij maken van de gemeente. Ook kan de gemeente bedrijven en instellingen wijzen op het landelijk beleid en hen ondersteunen bijvoorbeeld bij de aanvraag van een subsidie. Zowel in de pijler energie als in de pijler circulaire economie wordt dit meegenomen in de beleidsontwikkeling.

2.2. Wat willen we bereiken?

We willen dat de CO₂-uitstoot van de gemeente Vijfheerenlanden in 2050 95% lager is dan in 1990. In 1990 was de uitstoot 26 kg/m² en in 2019 was het 49 kg/m². Daarvoor hebben we de volgende ambities:

1. We werken in regio U16-verband mee aan de landelijke doelstelling om in 2030 70% van het elektriciteitsverbruik duurzaam op te wekken.
2. In 2030 is 70% van het maatschappelijk vastgoed voor zover mogelijk CO₂-neutraal. In de Nota Vastgoed Gemeente Vijfheerenlanden staat het vastgoed beschreven hieruit volgt de nota en routeplan 'Verduurzaming gebouwen VHL' daarin wordt deze taakstelling meegenomen.
3. In 2030 is in Vijfheerenlanden het energiegebruik bij bedrijven en in de gebouwde omgeving met 45% gereduceerd ten opzichte van 1990.
4. In 2030 is bij de bedrijven in Vijfheerenlanden maatschappelijk verantwoord ondernemen onder de aandacht. Binnen de economische visie zal dit verder worden uitgewerkt.

2.3. Hoe doen we dat?

Energie die je niet gebruikt, hoef je ook niet op te wekken. Energiebesparing is daarom de eerste stap naar een gemeente die CO₂-neutraal is in 2050. Bewustwording en inspireren tot duurzaam gedrag en initiatieven is daarbij onontbeerlijk. Zo continueren, en stimuleren we projecten voor het opwekken van duurzame energie binnen de gemeente.

De kaders die gesteld worden in dit samenhangend beleid, worden nader uitgewerkt in energiebeleid hierin zal een routekaart CO₂ een onderdeel zijn.

De energietransitie is een opgave van ons allemaal. Samenwerking met onze partners is noodzakelijk om de doelen te behalen.

Gemeente als voorbeeld

Binnen de gemeente zijn al projecten uitgevoerd die bijdragen aan het verduurzamen van het gemeentelijk vastgoed zo zijn op de daken van het Stadhuis in Vianen, de werf in Leerdam en van de brede school in Ameide zonnepanelen gelegd. Deze verduurzamingsstappen gaan we de komende jaren voortzetten.

- We gaan zelf ons (maatschappelijk) vastgoed verduurzamen. De ambitie is om 70% van het maatschappelijk vastgoed voor zover mogelijk CO₂-neutraal te maken voor 2030. Hiervoor wordt de Nota Vastgoed Gemeente Vijfheerenlanden als basis genomen deze wordt verder uitgewerkt in een nota met routeplan 'Verduurzaming gebouwen VHL'. Binnen deze nota en het duurzaam meerjaren-onderhoudsprogramma wordt dan uitvoering gegeven. Op onze geschikte daken leggen we zelf zonnepanelen of we stellen ze beschikbaar voor zonnepanelen van derden. We onderzoeken of we gebruik kunnen maken van duurzame warmtebronnen in de gemeente in plaats van gas. In de Transitievisie Warmte wordt dit verder vormgegeven.
- We ontwikkelen ons naar een organisatie die niet meer in teams of beleidsvelden denkt, als het gaat om duurzaamheid.
- De gemeentelijke organisatie is zich meer en meer bewust van de impact van gemeentelijke besluiten op het klimaat. Zo kunnen we de gemeentelijke besluiten toetsen op de totale CO₂-opgave van de gemeente.
- Om de bijdrage van onze eigen organisatie goed in beeld te krijgen zullen we een CO₂-footprint op laten stellen en jaarlijks monitoren.
- Door het aanplanten van extra bomen kunnen we CO₂ compenseren. Dit kan door middel van een voedsel bos binnen het stedelijk gebied.

Samen aan de slag

Bewust bekwaam

- We gaan in zetten op het bewust maken van inwoners zodat ze weten wat hun energieverbruik is en welke mogelijkheden er zijn dit gebruik te verminderen. Dit zullen we samen op pakken met partners.
- Als gemeente hebben we een (regionaal) Energieloket waar inwoners terecht kunnen voor advies over energiebesparingsmaatregelen in hun woning. Hier kunnen inwoners terecht voor allerlei (ondersteunings)vragen met betrekking tot de energietransitie, zoals gezamenlijke inkoop van besparingsmaatregelen of lokaal opgewekte duurzame energie.

Energiebesparing

- In 2030 is de woningvoorraad in Vijfheerenlanden verduurzaamd. Zoals al in de woonvisie is aangegeven. De woningcorporaties ontwikkelen samen met de gemeente plannen met een tijdspad om hun woningvoorraad in 2050 volledig aardgasvrij te maken. Deze plannen worden opgenomen in de gemeentelijke Transitievisie Warmte. Dit is de eerste, essentiële, stap naar een aardgasvrije toekomst. Onze woningcorporaties zijn daarbij belangrijke partners.
- De particuliere woningbezitters stimuleren we met informatievoorziening, collectieve inkoopacties en wooncoaches via een (regionaal) energieloket en Het Nieuwe Wonen .
- De pilot 'aardgasloze wijk' energiedorp Everdingen wordt verder vormgegeven. De resultaten worden meegenomen in de uitwerking van het energiebeleid.
- We helpen maatschappelijke instellingen bij verduurzaming van hun gebouwen en organisatie. Wij doen dit bijvoorbeeld door te participeren binnen de Green Deal Duurzame zorg.
- Samen met de Omgevingsdienst regio Utrecht gaan we bedrijven controleren of ze voldoen aan de eisen vanuit de wet en ook de Europese Energie-Efficiency richtlijn voor energiegebruik, monitoring en het treffen van energiebesparende maatregelen.
- We onderzoeken de mogelijkheid om samen met bedrijven een convenant op te stellen met als doel een CO₂-neutrale bedrijfsvoering.
- Bij gronduitgifte voor nieuwbouwwoningen en nieuwe bedrijventerreinen verkennen wij of we ENG – EnergieNeutrale Gebouwen – als een van de uitgiftecriteria gaan toepassen. We onderzoeken of we dit vast kunnen leggen in onze omgevingsvisie en het omgevingsplan en in de uitwerking van een grondbeleid.

Opwekking duurzame energie

- In samenwerking met de gemeenten in de regio U16 stellen we een Regionale energiestrategie (RES) op.
- De energiecoöperaties in onze gemeente en andere initiatiefnemers ontwikkelen plannen voor lokaal opgewekte duurzame energie. Hierbij streeft de gemeente naar 50% lokaal eigendom.
- In 2021 stellen we een Transitievisie Warmte op waarin we aangeven hoe we omgaan met een alternatieve warmtevoorziening in de gemeente. Dit plan zal uiterlijk eind 2021 gereed zijn. Dit doen we in goed overleg met onze inwoners en partners.
- In de op te stellen Landschapsvisie nemen we kaders op voor grootschalige energieopwekking middels zon en wind. Met deze kaders geven we aan hoe we met zo min mogelijk ruimtelijke impact, maximaal kunnen inzetten op zonne-energie op (bestaande) daken. Ook dit doen we samen met onze inwoners en partners.
- Samen met het waterschap onderzoeken we hoe we watergangen, rioolgemalen en zuiveringen en eventueel de dijken binnen de gemeente kunnen inzetten voor de warmtetransitie.

Maatschappelijk verantwoord ondernemen

- We stimuleren ons bedrijfsleven om deel te nemen aan de convenanten voor internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen (IMVO). Hierin staan afspraken over hoe bedrijven samen met maatschappelijke organisaties en de overheid eventuele misstanden op het gebied van mensenrechten, arbeidsrechten en milieu kunnen voorkomen.
- De Wet Milieubeheer is een duidelijke ondergrens. De eisen die deze wet en ook de Europese Energie-Efficiency richtlijn stelt aan energiegebruik, monitoring en het treffen van maatregelen bij bedrijven, gaan we samen met onze uitvoeringsorganisatie controleren. Hierover gaan we in gesprek met de Omgevingsdienst regio Utrecht.

2.4. Hoe meten we?

- Jaarlijks monitoren we onze energieprestaties via de landelijke Klimaatmonitor. We monitoren het energiegebruik, verdeeld naar de sectoren en de opwekking van duurzame energie.
- 1 maal per 4 jaar meten we het energieverbruik en de voortgang op de CO₂-reductie van de gemeentelijke organisatie. Dit doen we volgens de Europese EED richtlijn (Energy Efficiency Directive) waarin deze auditplicht is opgenomen.
- Jaarlijks monitoren we de voortgang van de gemaakte afspraken in het nog op te richten CO₂-convenant Vijfheerenlanden.

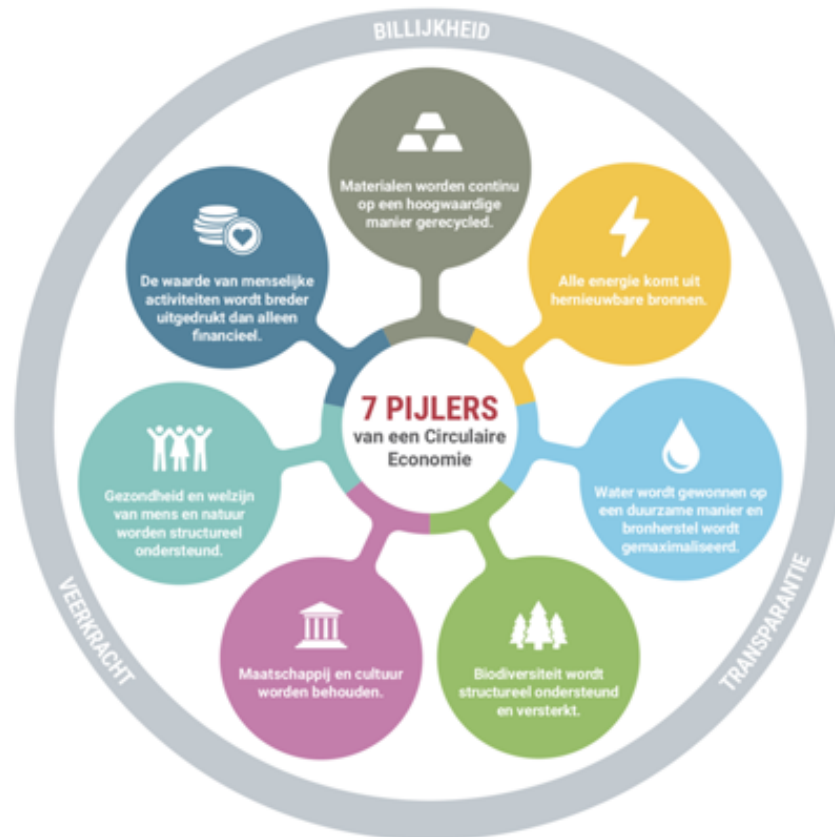
3 CIRCULAIR EN SCHOON

Onze grondstoffen raken op. Dat het bewust omgaan met onze spullen, verpakkingen en voedsel nog geen gemeengoed is, blijkt wel uit de krantenkoppen. Uit informatie van Milieucentraal.nl blijkt dat we jaarlijks ruim 34 kilo eten ongebruikt in de afvalbak gooien. Bovendien zijn onze verpakkingen de bron van de plastic soup in onze oceanen en wat te denken van de luchtverontreiniging door het vervoer van al onze grondstoffen en materialen? Het is tijd om echt stappen te zetten naar een circulaire en schone gemeente!

3.1. Waar staan we nu?

Circulair

In onze gemeente (als ook landelijk) kennen we nog steeds veel lineaire productieprocessen. Dat betekent dat er nog steeds veel grondstoffen met het restafval verdwijnen. Om zorgvuldiger met deze grondstoffen en reststromen om te gaan zijn verschillende initiatieven genomen. Zo is de voormalige gemeente Vianen op 10 mei 2017 partner geworden van de betonketen Utrecht (BouwCirculair). In de betonketen

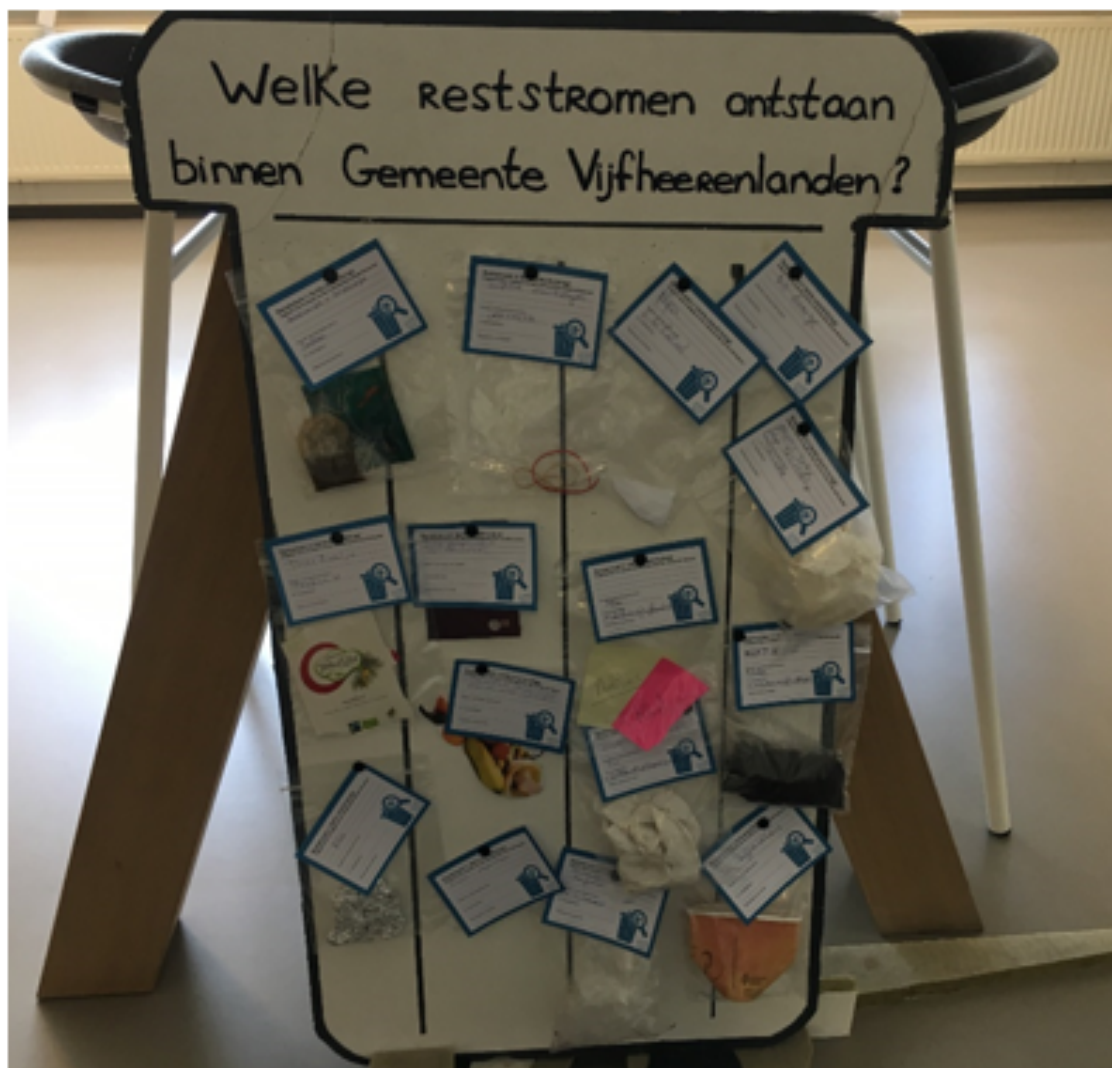

Figuur 3.1 : Zeven pijlers van een circulaire economie. (Bron: Metabolic).

worden bouwprojecten met duurzaam beton uitgevoerd, en wordt informatie over duurzaam bouwen en circulair opdrachtgeverschap uitgewisseld.

Daarnaast is er in 2019 een bouwkringloopwinkel geopend in Vianen. Naast het stimuleren van circulaire economie, hergebruik en recycling van grondstoffen en reststromen bij bedrijven verdient ook ons huishoudelijk afval aandacht. Gemiddeld wordt in Vijfheerenlanden 197 kilogram huishoudelijk restafval per inwoner per jaar ingezameld. Daarmee behoort Vijfheerenlanden tot de categorie gemeenten die nog veel moet doen om de landelijke (VANG-)doelstelling van 100 kilogram huishoudelijk restafval per inwoner te halen. De stap naar de doelstelling van 30 kilogram huishoudelijk restafval in 2025 is nog fors te noemen. Om deze doelstelling naar het gemeenteniveau te vertalen wordt in de gemeenschappelijke regeling Waardlanden samen met de gemeenten Gorinchem, Molenlanden en Hardinxveld-Giessendam nieuw afval- en grondstoffenbeleid voorbereid. Naar verwachting wordt dit in april 2021 ter vaststelling aan de raad voorgelegd. Eén van de doelstellingen uit dit beleid is om in 2025 op 100 kilogram huishoudelijk restafval per inwoner uit te komen.

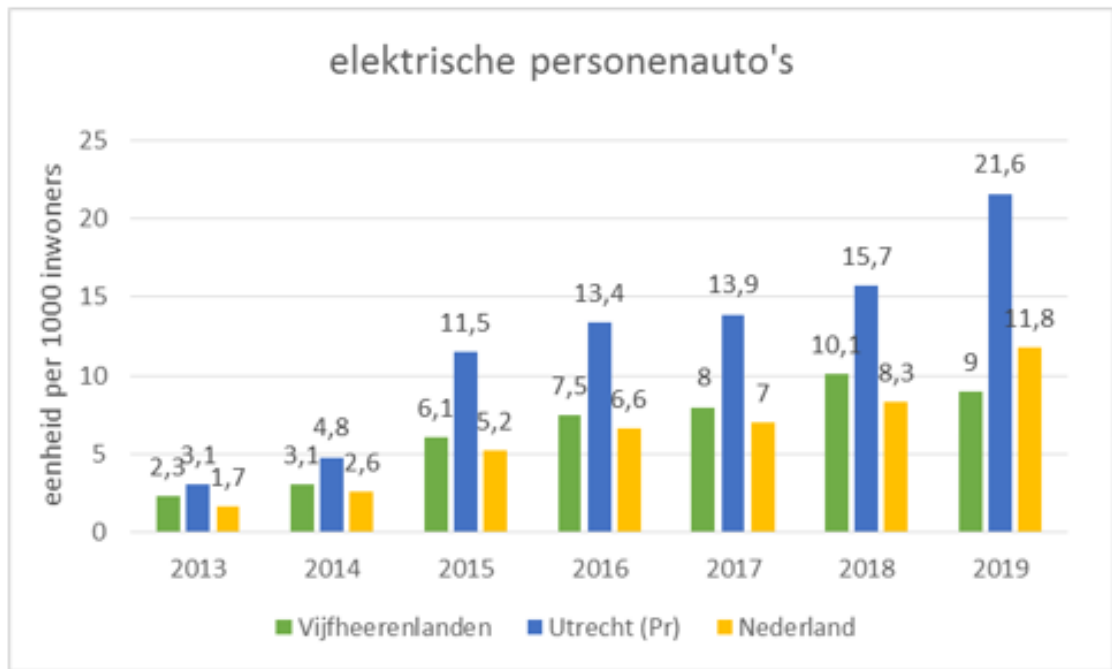
Als laatste is ook onze eigen organisatie onder de loep genomen. In 2019 is binnen de ambtelijke organisatie een eerste verkenning uitgevoerd naar gemeentelijke materiaalstromen. Op basis van deze verkenning blijkt dat afvalpreventie, voorkomen van verspilling en gescheiden afvalinzameling in de gemeentelijke organisatie zelf, meer aandacht verdient.

Schoon

Als Vijfheerenlanden staan we voor een schone en veilige openbare ruimte. Hierin heeft zwerfafval geen plaats. Uit de enquête aan het inwonerspanel van Vijfheerenlanden in augustus 2019 blijkt dat rommel op straat op de derde plaats op de lijst van overlast staat. Om zwerfafval tegen te gaan hebben de drie voormalige gemeenten zich in 2018 gezamenlijk aangesloten bij de statiegeldalliantie. Een alliantie die de landelijke politiek begin 2018 duidelijk maakte dat er veel maatschappelijk draagvlak is voor uitbreiding van het statiegeldsysteem naar kleine flesjes en blikjes. Naast deze ondertekening is het van belang dat we als gemeente maatregelen gaan nemen om zwerfafval te voorkomen op straat en tijdens evenementen. Hierin werken onze wijkteams nadrukkelijk samen met Waardlanden.

Als het gaat om innovatieve concepten voor duurzame en schone mobiliteit is er nog een slag te maken. Te vaak wordt ingezet op meer asfalt voor een betere bereikbaarheid. Als we kijken naar het aantal elektrische personenauto's in onze gemeente, dan lopen we (behoorlijk) achter op het Utrechtse gemiddelde. Datzelfde geldt voor het aantal elektrische laadpunten of tankpunten voor biobrandstof.

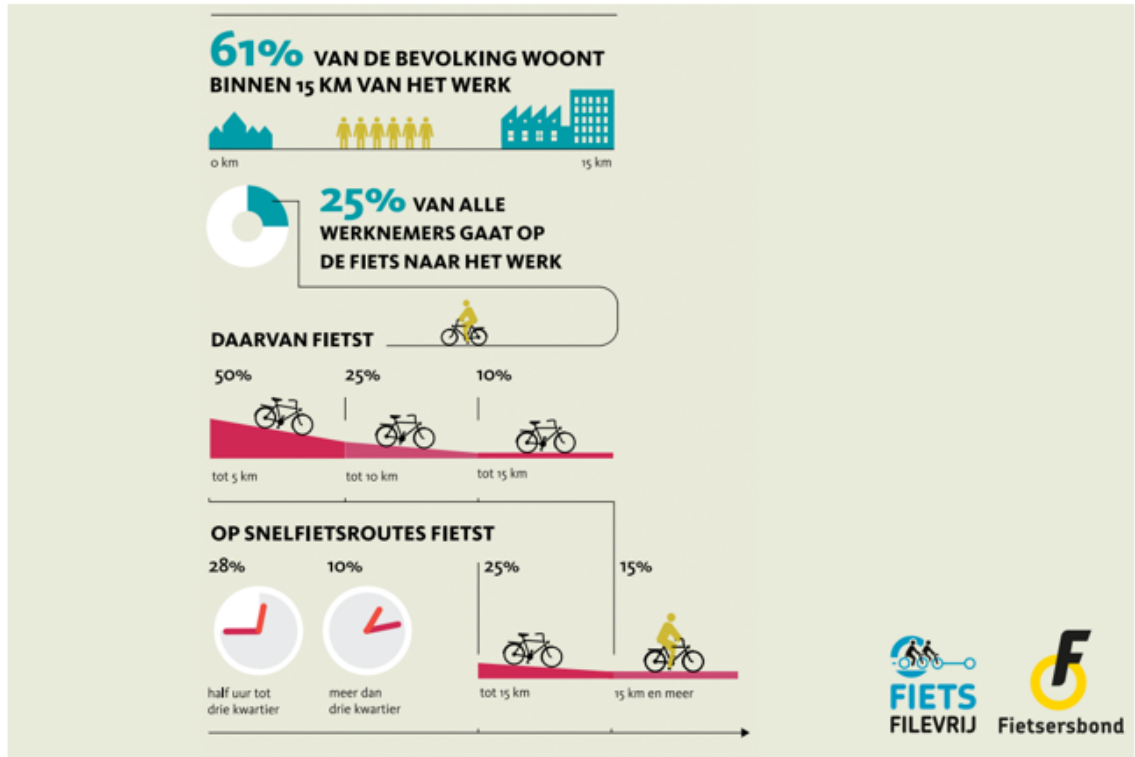

Figuur 4: Aantal elektrische personenauto's per 100.000 personenauto's

De eerste stap is gezet doordat de gemeentelijke organisatie gebruik maakt van zero emissie deelauto's. Voor wat betreft het wagenpark op de werven ligt er nog een uitdaging. In 2020 komt er één nieuw elektrisch voertuig waarvoor een voertuig met fossiele brandstof wordt ingeleverd. Het vermogen van de elektrische voertuigen vormt momenteel nog een belemmering voor het omschakelen naar een volledig elektrisch wagenpark. Dit geldt ook voor de gereedschappen. We volgen de ontwikkelingen op dit gebied om op termijn over te kunnen stappen naar elektrisch.

Ook het stimuleren van de fiets is een mogelijkheid om een duurzame en schone mobiliteit te bereiken. Als gemeente scoren we ook onder het landelijk gemiddelde. Het aanleggen van snelfietspaden en goede fietsverbindingen zal meer mensen stimuleren de fiets te nemen. Hiermee sluiten we aan op de mobiliteitsvisie.

Uit het landelijk onderzoek van de Fietsersbond blijkt dat 61% van de bevolking woont binnen 15 km van het werk waarvan gaat 25 % op de fiets naar het werk.

3.2. Wat willen we bereiken?

1. In 2030 is de gemeente Vijfheerenlanden 50% circulair en in 2050 is de gemeente Vijfheerenlanden 100% circulair. Dit betekent dat in 2050 in Vijfheerenlanden geen (rest)afval en verspilling meer bestaat.
2. In 2050 is de leefomgeving in Vijfheerenlanden schoon en wordt overlast door zwerfafval vermindert.
3. In 2050 is de mobiliteit in Vijfheerenlanden innovatief en schoon. Vervoersbewegingen zijn zonder emissies en vrij van fossiele brandstof.
4. In 2050 is de bedrijvigheid in Vijfheerenlanden zoveel mogelijk schoon en emissie-loos.

3.3. Hoe doen we dat?

Gemeente als voorbeeld

- We maken een plan van aanpak circulaire economie. Daarin wordt opgenomen hoe afval en verspilling binnen onze organisatie te voorkomen is. Doel van dit plan is dat we als gehele organisatie denken in grondstoffen in plaats van afval. Daarnaast wordt naar buiten gekeken en nemen we op hoe we circulaire economie in onze gehele gemeente kunnen agenderen en faciliteren. Onze medewerkers zijn de ambassadeurs voor een circulair Vijfheerenlanden. In elk relevant beleidsplan moet een paragraaf over circulaire economie worden opgenomen. Welke een samenhang vindt in het beleidsplan circulaire economie.
- We ontwikkelen ons naar een organisatie die niet meer in teams of beleidsvelden denkt, als het gaat om duurzaamheid.
- We stellen een duurzaam inkoopbeleid op. Inkoop is geen doel op zich maar een middel om de duurzame ambitie van de gemeente Vijfheerenlanden te realiseren. Dit betekent dat we in dit inkoopbeleid duidelijke kaders opnemen waarmee we onze ambities kunnen waarborgen en monitoren. Het begint bij het opstellen van een ambitieweb. Vervolgens maken we duidelijke afspraken die we vastleggen in KPI's. Ook passen we bij inkopen het afweegcriterium van TCO (Total Cost of Ownership) waar mogelijk toe, doen we aan contractmanagement en monitoren we resultaten.
- Afval dat toch ontstaat binnen onze organisatie, scheiden we aan de bron waar het moet. Samen met de Waardlanden-gemeenten wordt een gezamenlijk afval- en grondstoffenbeleid opgesteld dat in april 2021 ter vaststelling aan de raad wordt aangeboden.

Samen aan de slag

Bewust bekwaam

- Het voorkomen van voedselverspilling en afval maken we leuk en meer zichtbaar. Dat doen we samen met onze maatschappelijke instellingen, sociale werkplaatsen en het bedrijfsleven. Mobiele

applicaties zoals Too Good To Go die klanten verbindt met restaurants en winkels met onverkocht voedseloverschot helpen hier ook aan mee. Verschillende winkeliers en bedrijven uit Vijfheerlanden zijn hier al bij aangesloten. Tijdens evenementen is het voorkomen van voedselverspilling en zwerfafval en het hergebruiken van afval een gewoonte.

- We stimuleren en faciliteren circulaire economie bij het lokale bedrijfsleven. Dit doen we door communicatie, maar ook door bedrijven te ondersteunen en op weg te helpen naar een circulair businessmodel.
- We stimuleren het op richten van een duurzaam platform van bedrijven, maatschappelijke organisaties en inwoners werkt om een gezamenlijke communicatiestrategie voor bewustwording en gewenst gedrag als het gaat om duurzame mobiliteit.

Circulair

- Samen met Waardlanden faciliteren we gescheiden inzameling van huishoudelijk afval aan de bron en waar nodig scheiden we na. We stimuleren Waardlanden om mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt in te zetten. Zo wordt afval geen nutteloos overblijfsel met onbekende bestemming, maar een verzameling waardevolle stoffen waar we samen nog mooie nieuwe producten van kunnen maken. En het schept extra lokale werkgelegenheid. Dit doen we in samenwerking met onze inwoners, sociale werkplaatsen, maatschappelijke organisaties en afvalinzamelaars en -verwerkers.
- We stimuleren nieuwe of te renoveren gebouwen en woningen levensloopbestendig en volgens de principes van de circulaire economie te ontwerpen. Dit houdt in dat producten na gebruik kunnen worden hergebruikt in een nieuw product of als grondstof kunnen dienen. Hierover maken we afspraken met de woningbouwcorporaties, projectontwikkelaars en het bedrijfsleven. We onderzoeken welk instrumentarium hiervoor het meest geschikt is (bijvoorbeeld GPR (Een softwaresysteem om duurzaam bouwen inzichtelijk en bespreekbaar te maken)) en welke ambities we precies gaan vastleggen. We leggen de uitgangspunten vast in onze omgevingsvisie en ons omgevingsplan en hanteren deze – waar het kan - zelf bij de uitgifte van onze gemeentelijke gronden.
- We willen in U10-verband de mogelijkheden verkennen om een online platform dat de materialenstromen van bedrijven in kaart brengt en zoekt naar matches tussen vraag en aanbod te faciliteren. Hierbij kan het gaan om het uitwisselen van materialen, maar ook om energie, water, mobiliteit en dergelijke.
- De gemeente is verantwoordelijk voor de openbare ruimte waarin circulaire economie gefaciliteerd wordt. Dit heeft betrekking op bijvoorbeeld de stoeptegels en de milieuruimte van een gebied. In de beleidsstukken die worden opgesteld door het team openbare ruimte zullen we een paragraaf over circulaire economie opnemen. Samen met belanghebbende bepalen we hoe de circulaire economie optimaal gefaciliteerd kan worden in de openbare ruimte.

Schoon

- Zwerfafval voorkomen we in samenwerking met Waardlanden. Door bijvoorbeeld de toepassing van gedragskundige maatregelen, in overleg en samenwerking met kennisinstellingen, onderwijs en maatschappelijke organisaties. Het opruimen van zwerfafval dat toch ontstaat, is het cement van ons zwerfafvalbeleid waarbij Waardlanden als eerste aan de lat staat en waar nodig de samenwerking met onze Wijkteams zoekt of andere grondeigenaren zoals Rijkswaterstaat, Waterschap en Utrechts of Zuid Hollands Landschap. Vuil trekt nog meer vuil aan en een schone omgeving zet de norm. Daarom stimuleren we ook burgerinitiatieven door (eventuele financiële) ondersteuning. Een goed voorbeeld hiervan zijn de Lekjutters, een groep vrijwilligers die samen onder andere de omgeving rond de Lek schoonhouden.
- Onze duurzame mobiliteitsvisie 2040 heeft als hoofddoelstelling dat het streven is naar een duurzaam verkeer- en vervoerssysteem met een optimaal netwerk voor voetgangers, fietsers en openbaar vervoer. De belangrijkste aspecten bij deze doelstelling zijn bereikbaarheid, leefbaarheid en veiligheid. Dit betekent dat we maximaal inzetten op voet- en fietsverkeer, onze kernen moeten verbonden worden met goede fietsverbindingen en openbaar vervoer. Verplaatsingen die plaatsvinden, zijn schoon en we zetten in op zero-emissie vervoer bij de aanbesteding van groeps- en zorgvervoer. We stimuleren elektrisch vervoer waar mogelijk.
- Samen met bedrijven en regiogemeenten gaan we in zetten op een werkgeversaanpak voor duurzaam vervoer. Met grote(re) werkgevers gaan we afspraken maken met betrekking tot duurzaam mobiliteitsmanagement en op onze bedrijventerreinen wordt duurzame mobiliteit dan een onderdeel van het parkmanagement.

3.4. Hoe meten we?

Circulair

- Totdat een landelijke monitor beschikbaar is, meten we de voortgang naar een circulair samenleving door het gebruik van een aantal losse CBS-indicatoren en eigen indicatoren:

- o percentage scheiding van huishoudelijk afval en de samenstelling van het huishoudelijk restafval
 - o Kennis, houding en gedrag van inwoners t.o.v. een circulaire economie (via Inwonerspanel)
 - o Aantal en percentage bedrijven in recycling/hergebruik/biobased t.o.v. alle bedrijven
- Als gemeentelijke organisatie zetten we een eigen monitoringssysteem op om jaarlijks te meten hoe we verspilling en restafval binnen onze organisatie voorkomen.

Schoon

- De vervuiling van de leefomgeving met zwerfafval meten we iedere twee jaar door een beeldkwaliteitsmeting volgens de CROW-methodiek (CROW is een non-profit kennispartner voor (decentrale)overheden, aannemers en adviesbureaus en heeft een methodiek ontwikkeld voor het meten van de beeldkwaliteit ten aanzien van zwerfafval. Deze zwerfafvalmonitor wordt twee keer per jaar in het hele Waardlanden-gebied uitgevoerd.
- Jaarlijks meten we het energieverbruik voor verkeer en vervoer en het aantal elektrische en waterstofvoertuigen via de klimaatmonitor.

4 KLIMAATROBUUST EN BIODIVERS

Iedereen is ervan overtuigd dat het klimaat aan het veranderen is, hoe snel blijft een discussie. De zomer van 2019 heeft alle records gebroken qua hitte en droogte en zelfs de zomer van 2018 verslagen die op zijn beurt de zomer van 1976 heeft verslagen. We zien de laatste jaren al meer periodes met droogte of extreme neerslag, dit vraagt aanpassingen in zowel de bebouwde omgeving als in het groene gedeelte van onze gemeente. Kijken we naar de biodiversiteit dan wijzen landelijke data uit dat de bij met uitsterven wordt bedreigd en het aantal insecten(soorten) dramatisch afneemt. Het uitsterven van de bij en andere bestuivende insecten kan vergaande consequenties hebben voor onze voedselvoorziening.

Wij willen ook in de toekomst een veilig en leefbaar Vijfheerenlanden en gaan daarom voor klimaatrobuust en veel meer biodiversiteit.

4.1. Waar staan we nu?

Een groene leefomgeving met voldoende biodiversiteit en aandacht voor bijvoorbeeld de juiste boom op de juiste plaats, verdient nog de nodige aandacht. Vijfheerenlanden scoort in de groenindex (Groenmonitor - Wageningen Environmental Research) laag op de lijst van groenste gemeente van Nederland (data uit 2017 staat Zederik op plaats 284, Leerdam op 341 en Vianen op 363 dus op een gemiddelde plaats 328 van 388 gemeenten). De groenindex geeft de groenheid binnen de bebouwde kom aan.

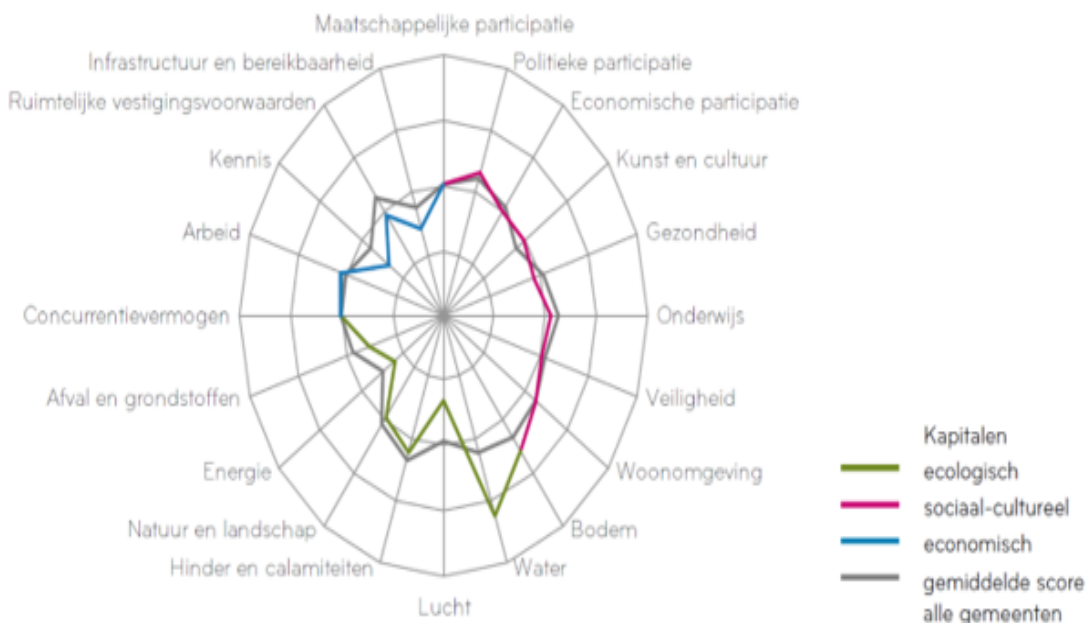
Ook op het gebied van natuur en landschap scoort Vijfheerenlanden volgens het Telos-rapport iets slechter dan vergelijkbare gemeenten.

Bij afwegingen in de openbare ruimte kan nog meer rekening gehouden worden met aspecten als stikstof- en CO₂-uitstoot, fijn stof, voorkomen van hittestress, natuurbeleving, wateropvang enzovoorts.

Integraal ontwerpen, met oog op de klimaatveranderingen, is nog niet standaard binnen de gemeente. Met betrekking tot het buitengebied wordt nu onderzocht hoe dit zo vitaal en duurzaam mogelijk kan zijn. Tevens wordt er gewerkt aan een nieuw handboek Inrichting Openbare Ruimte (HIOR) dat eind van 2021 klaar moet zijn. In de beleidsplannen en de beheerplannen worden ecologisch beheer (insectenvriendelijk) en klimaatrobuustheid meegenomen.

Als werkregio Alblasserwaard Vijfheerenlanden (A5H) hebben we vanuit het Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie (DPRA) een bijdrage gekregen om een versnelling aan te brengen in de aanpak van Klimaatadaptatie en Bodemdaling in de regio. In deze versnelling gaan we risicodialogen voeren en krijgen we een gezamenlijk integrale benadering en gedeeld eigenaarschap; vastgelegd in een RAS (Regionale Adaptatie Strategie). Als vervolg op de RAS zullen we als gemeente invulling moeten gaan geven aan het lokale hitteplan. Dit plan zal samen met het sociaal domein opgepakt worden.

Resultaten voorraden

Figuur 4.1: resultaten Telos-rapport Vijfheerenlanden

4.2. Wat willen we bereiken?

1. In 2030 bevindt Vijfheerenlanden zich in de eerste helft van het totaal aantal gemeente op de groenindex. (Amendement vergroen Vijfheerenlanden)
2. Het verbeteren van de biodiversiteit en zorgen ervoor dat bij alle activiteiten in Vijfheerenlanden ingezet wordt op biodiversiteitsherstel. (Amendement Klimaatrobuust en Biodivers)
3. In 2030 zorgen we dat bij alle activiteiten in Vijfheerenlanden de bodem- en waterkwaliteit verbeterd worden.
4. In 2030 is in Vijfheerenlanden de stikstof uitstoot met 50% teruggebracht ten opzichte van 2019.
5. In 2050 is Vijfheerenlanden klimaatrobuust ingericht. De wateroverlast, verdroging en hittestress zijn tot het minimum beperkt.

4.3. Hoe doen we dat?

Gemeente als voorbeeld

- (Her)inrichting van de openbare ruimte in diverse woonkernen in Vijfheerenlanden. Een kans daartoe is bijvoorbeeld aanwezig bij de herinrichting van de bestaand bebouwde gebieden in de gemeente. Ook werken we aan de uitvoering van de integrale visie openbare ruimte en het Verbreed Gemeentelijk Rioleringsplan (GRP 2021-2025), met als voorbeeld het afkoppelen van het regenwater in de binnensteden van Vianen en Leerdam.
- Tevens wordt er gekeken naar het verminderen van verharding daar waar nodig en in te zetten op communicatie hierover richting inwoners en ondernemers. Deze vergroening willen we gebruiken voor het aanplanten van bomen daar waar nodig voor het terug dringen van de hittestress in stedelijke gebied.
- We ontwikkelen ons naar een organisatie die niet meer in teams of beleidsvelden denkt, als het gaat om duurzaamheid.
- We onderzoeken de mogelijkheid om het gemeentelijk vastgoed de –daarvoor geschikte- daken en gevels te ‘vergroenen’. Een groen dak of groene gevel zorgt niet alleen voor een goede isolatie maar houdt ook meer water vast, voorkomt hittestress en zorgt voor meer biodiversiteit en groenbeleving.
- Onze bermen gaan we extensief beheren. We zaaien ze in met een bloemenmengsel dat vriendelijk is voor bestuivende insecten. Dit doen we op goed zichtbare plekken waar veel mensen komen voor meer bewustwording en op plekken waar we verbindingen kunnen creëren tussen netwerken. Dit wordt uitgewerkt in het groen- en biodiversiteitsbeleid.
- Ruimten rondom ons vastgoed richten we klimaatvriendelijk in met aandacht voor wateropvang en groen om zo hittestress en wateroverlast tegen te gaan.
- Verder ondersteunen en doen we mee in de projecten insectenbermen, Prachtsloten en ondersteunen Utrechts Landschap in project Watersnip.

Samen aan de slag

Bewust bekwaam

- Ons watersysteem en het groen wat daarbij hoort verbindt ons. Water- en groenbeleving stellen we centraler in onze ruimtelijke plannen, waaronder omgevingsvisie/-plan. Voor bewustwording koppelen we het goed voorbereid zijn op de gevolgen van klimaatveranderingen (hitte, droogte en wateroverlast) aan deze water- en groenbeleving. We zijn op dit moment bezig met het opstellen van een regionale adaptatie strategie (RAS) die we in samenwerking met de regio A5H, het waterschap en de provincies uitwerken.
- Samen met het waterschap en maatschappelijke organisaties, maken we duidelijk hoe we samen het verschil kunnen maken door onder andere onze tuinen te vergroenen. Dit gaan doen we via diverse communicatiekanalen.
- We zetten in op natuurinclusief en klimaatadaptief bouwen.
- Biodiversiteit bestaat uit planten en dieren. Om biodiversiteit op te bouwen kan het één niet zonder het ander. Veel diersoorten kunnen alleen overleven wanneer de juiste planten aanwezig zijn. Voor voedsel, voor schuilplaats en voor nestgelegenheid. Planten hebben vaak bepaalde diersoorten nodig voor bijvoorbeeld bevruchting, zodat deze soorten ook afhankelijk zijn van de aanwezigheid van deze soorten. Wanneer we de biodiversiteit willen opbouwen is het daarom van belang dat er balans wordt aangebracht tussen planten en dieren. Kortom, er dient een goed ecosysteem opgebouwd te worden. Hierbij is het niet voldoende om alleen aan te planten.
- Wanneer de juiste voorwaarden voor dit ecosysteem aangebracht zijn, moet ook het beheer hierop aangepast worden, om instandhouding te verzekeren.
- Door dit via verschillende communicatiekanalen te verspreiden wat de voordelen zijn van het biodiverser maken van de gemeente.
- We houden gesprekken met de grote grondbeheerders in onze gemeente over ander beheer en terug dringen van de uitstoot.

Klimaatrobuust

- We onderzoeken of financiële prikkels voor particuliere woningbezitters en huurders mogelijk zijn om initiatieven te stimuleren voor het 'vergroenen' van huis en tuin (korting regenton, goede communicatie en wijkgerichte aanpak voor het minder verhard van de tuin, etc.). Dit doen we in overleg met onder andere onze woningbouwcorporaties.
- De uitkomst van de stresstest en het beleid uit de Deltabeslissing Ruimtelijke Adaptie borgen wij in onze omgevingsvisie en omgevings- en rioleringsplan. Dat doen we in nauwe samenwerking met de waterschappen en in dialoog met onze inwoners, bedrijven en andere externe partners waarbij de verantwoordelijkheden helder worden voor iedereen. Klimaatadaptatie wordt in ieder geval een integraal onderdeel van onze ruimtelijke plannen.
- De versterking van de groen-blauwe structuren binnen en buiten de bebouwde kom.
- Het opstellen van een hitteplan voor de gemeente Vijfheerenlanden. Waar niet alleen het hitteprotocol in op wordt genomen maar ook de locaties met hittestress in beeld hebben en met maatregelen aangeven hoe dit te verminderen.

Biodivers

De opbouw van biodiversiteit kunnen we alleen samen met onze inwoners en ondernemers doen. Het overgrote deel van de grond, in onze gemeente, is immers van particulieren. Zowel binnen als buiten de bebouwde kom willen we inzetten op het verhogen van de biodiversiteit. Binnen de bebouwde kom zorgen we zelf voor meer biodiversiteit in onze plantsoenen en bermen. Daarnaast stimuleren we onze inwoners om voor meer biodiversiteit te zorgen in hun tuinen.

Buiten de bebouwde kom bestaat ons grondgebied voornamelijk uit agrarische percelen en natuur. We werken nauw samen met natuur beherende organisaties en ondersteunen hen zo nodig bij het behouden en vergroten van de biodiversiteit in de natuurgebieden.

Voor de agrarische sector stellen we Landschapsbeleid op. Hierin zullen we ingaan op welke manieren we, met de boeren, kunnen zorgen voor meer biodiversiteit op de agrarische percelen.

We stimuleren natuurinclusieve en kringloop landbouw voor meer biodiversiteit en minder emissie. De landbouw is een belangrijk onderdeel van de oplossing voor het verbeteren van de natuur. We zoeken hiervoor samenwerking met het Nationaal Groenfonds, de LTO, Zuid-Hollandslandschap, Utrechts Landschap en lokale partijen zoals Natuur en vogelwacht en Den Hâneker en borgen het in de Landschapsvisie.

We gaan met onze samenleving aan de slag om onze openbare en particuliere ruimtes meer en meer om te vormen tot natuuroases. Met en op initiatief van inwoners, maatschappelijke organisaties zoals IVN, de tuinbranche, bedrijfsleven en de woningbouwcorporaties zetten we in op meer groen dicht bij huis en werkomgeving, met oog voor biodiversiteit. Dit kan door bijvoorbeeld groene parkeerplaatsen, groene daken en –gevels, meer vaste planten in openbaar groen. Dit doen wij als gemeente in ieder

geval bij de (her)ontwikkeling van nieuwe woon-, werk- en recreatiegebieden. Dit borgen wij door helder groenbeleid en een integraal ontwerp kader voor de openbare ruimte.

4.4. Hoe meten we?

- We meten met behulp van de groenindex (www.groenmonitor.nl) of onze score voor groen binnen de bebouwde kom verbetert.
- Periodiek voeren we een stresstest uit (bij voorkeur 1x per 5 jaar) om te meten of we voldoende zijn voorbereid op klimaatveranderingen. Dit is een stresstest conform de landelijke richtlijnen.
- Biodiversiteit laat zich lastig meten. De meeste onderzoeken en monitors gaan over (inter)nationale stand van zaken rond insecten en bijvoorbeeld bijen. Gegevens op regionale schaal zijn er wel.
- Op basis van de inzet van de stimuleringsbijdragen meten we jaarlijks het aantal initiatieven voor meer groen en biodiversiteit en betere voorbereiding op klimaatverandering.
- De emissie wordt gemonitord op basis van rekenmodellen.

5 SAMENWERKING MET ANDEREN EN VERVOLG

Zoals in paragraaf 1.2 is aangegeven is samenwerking onontbeerlijk. Daarom hebben we de Global Goal 'partnerschap om doelstellingen te bereiken' op het hele duurzaamheidsbeleid van de gemeente Vijfheerenlanden van toepassing verklaard.

Na het vaststellen van dit samenhangend beleidsplan gaan we verder met het opstellen van een jaarplan met daar bij een planning wanneer er vervolgstappen worden genomen zoals het opstellen van beleid per thema en het opzetten en versterken van samenwerkingsverbanden. Het uitwerken van de monitoring en het rapporteren daarover zal hierin zeker aandacht krijgen.

5.1. Communicatie en participatie

Duurzaamheidsbeleid is beleid dat we samen met onze bestuurders, inwoners en ondernemers moeten maken. Alleen door het beleid te vertalen naar concrete actieplannen en deze samen te onderschrijven kunnen we tot resultaten komen. Communicatie en participatie staan in elkaars verlengde in dit traject.

Met participatie willen we de volgende doelstellingen bereiken:

- Kennis en kunde van inwoners, raad en professionals inzetten om onze eigen informatie en inzichten aan te scherpen en aan te vullen.
- Met inwoners, raad en deskundigen in gesprek gaan over de prioriteiten op het gebied van duurzaamheid.
- Met inwoners, raad en deskundigen in gesprek gaan over de betekenis van duurzaamheid.
- Met inwoners, raad en deskundigen in gesprek gaan over de wijze waarop de doelstellingen realiseren.

Hoe willen we dat bereiken?

Kennis delen

- Basis op orde: informatie op de website Natuurlijk Vijfheerenlanden is actueel en bruikbaar voor de bezoekers
- Social media
- Gemeentepagina
- (online)bijeenkomsten/excursies
- Aansluiten bij reeds bestaande bijeenkomsten/markten enz.

Houding en gedrag

- Goede voorbeelden laten zien, inwoners en professionals daar mee naar toe nemen (storytelling waarbij je voorlopers testimonials laat doen).
- Lange termijn perspectief schetsen.
- Negatief gedrag niet vergroten uitsluitend de lange termijn gevolgen in beeld brengen.

Participatie/meedoen

Hierin zijn twee fases te onderscheiden: de fase tot het vaststellen van het beleid en de fase na het vaststellen van het beleid.

Als het beleid is vastgesteld dan kunnen de participatiedoelen concreter gemaakt worden. Omdat we nu nog niet weten wat de prioriteiten zijn kunnen we daar nog geen participatieplan voor maken.

In de concretisering van de doelen van het beleidsplan om te komen tot actieplannen en daadwerkelijke resultaten gaan we met belanghebbende in gesprek: raadsleden, inwoners en professionals om de informatie die wij gedurende de afgelopen jaren hebben opgehaald te checken om met elkaar te weten waar de belangen liggen en wat de prioriteiten zijn wat betreft de groepen. Wij doen deze gesprekken live of online in een gesprek of een online peiling.

Deze gesprekken resulteren in waardevolle input en daarmee kunnen we samen verder werken aan concrete plannen. Op het moment dat een plan klaar is voor besluitvorming en er een voorstel ligt voor college en raad waar de partijen zich in herkennen is het aan de raad om te besluiten. Samen met alle meedenkers sluiten we het traject af. Daarna start de volgende fase buiten de scope van dit beleidsplan: de daadwerkelijke uitvoering van de actieplannen.

Met wie gaan we dat doen: Actoren

De mensen en organisaties waar wij ons op richten bestaan uit twee verschillende categorieën: de mensen die wij graag in beweging brengen of waar wij de mening van willen hebben (doelgroep) en de partijen die belangrijk zijn om onze boodschap mee samen uit te dragen (belanghebbende).

Doelgroepen

- Inwoners: huiseigenaren, huurders, jongeren, ondernemers, agrariërs, inwoners die vooroplopen in ontwikkelingen, inwoners die geen belang zien in de veranderingen
- Besluitvormers: Raadsleden, college
- Medewerkers gemeente

Belanghebbende/belanghebbenden

- Besluitvormers: U16, regio AV, provincie Utrecht, Waterschap Rivierenland gemeenten om ons heen, Rijk
- Loketten: Regionaal energie loket en project Het Nieuwe Wonen
- Professionele partners: woningbouwcorporaties, makelaars, NME, NMU, Stedin, Scholen, Doe het zelf winkels, Omgevingsdienst
- Belangengroepen: Knotwilg, Tegenwind, Huibertstroom (voorheen: energie coöperatie Everdingen), Natuur- en Vogelwacht
- Pers/Media

Ambities

Door middel van participatie en communicatie willen wij bij de verschillende partijen om ons heen informatie ophalen, doelgroepen bewustmaken van het belang van de duurzaamheidsbeleidsplan en de bijdrage die actoren kunnen leveren.

Samen met de belanghebbende willen wij toewerken naar een gezamenlijke boodschap zodat de inwoners een helder en eenduidig beeld krijgen en weten hoe we gaan handelen.

5.2. Zelf participeren

Gemeente Vijfheerenlanden participeert zelf ook in samenwerkingsverbanden als U10 en AV-regio. Dat is bijvoorbeeld nadrukkelijk aan de orde bij de RES, de RAS en het grondstoffenbeleid. Dit grondstoffenbeleid wordt door de in Waardlandenverband samenwerkende gemeenten opgesteld.

Daarnaast gaan we beleid van hogere overheden met aandacht volgen om zo goed mogelijk op elkaar aan te laten sluiten (complementair beleid) en daar waar mogelijk gebruik te kunnen maken van subsidiestromen die er dan zijn.

Bronnenlijst

<https://www.wur.nl/nl/show-longread/Groen-goed-voor-de-gezondheid.htm>

Vreke, J., Donders, J.L., Langers, F., Salverda, I.E. & Veeneklaas, F.R., 2006. Potenties van groen! De invloed van groen in en om de stad op overgewicht bij kinderen en op het binden van huishoudens met midden- en hoge inkomens aan de stad. Alterra-rapport 1356. Wageningen: Alterra.

Vries, S. de, Winsum-Westra, M. van, Vreke, J. & Langers, F., 2008. Jeugd, overgewicht en groen; nadere beschouwing en analyse van de mogelijke bijdrage van groen in de woonomgeving aan de preventie van overgewicht bij schoolkinderen. Alterra-rapport 1744. Wageningen: Alterra.

Vreke, J., Langers, F., Salverda, I.E., 2010 Niet bij rood alleen: buurtgroen en sociale cohesie. Alterra-rapport 2070. Wageningen: Alterra.

<https://www.duurzaambedrijfsleven.nl/duurzaamheid>

<https://nl.urbangreenbluegrids.com/social/#heading-4> <https://www.trouw.nl/nieuws/de-duurzame-economie-heeft-een-nieuwe-maatstaf-nodig~ba05c9af/>

<https://www.cpb.nl/sites/default/files/publicaties/download/cpb-policy-brief-2011-12-groene-groei-een-wenkend-perspectief.pdf>

<https://klimaatmonitor.databank.nl/dashboard/>

Bakx, M., Visser, K., Witte, J., Vermeer, M., Kruip, C., van der Vlies, D., 2018. Energietransitie RES-regio U16; een verkenning van energieverbruik en potenties. Generation.Energy en Quintel intelligence rapport

https://www.utrecht10.nl/media/filer_public/7a/11/7a11f593-ac17-40b4-8d2b-c49c4c2ec308/u16_def_rapport_energieanalyse.pdf

<https://bouwcirculair.nl/het-netwerk/betonketens/betonketen-utrecht/>

<https://www.waarstaatjegemeente.nl/>

<http://www.emissieregistratie.nl/erpubliek/erpub/weergave/kaart.aspx>

Biodiversiteit.nl

Onderzoek waterkwaliteit & biodiversiteit, maart 2019 Natuur & Milieu, Utrecht

<https://www.natuurenmilieu.nl/wp-content/uploads/2019/03/Onderzoeksrapport-Waterkwaliteit-en-biodiversiteit.pdf>

<http://www.groenmonitor.nl/>

<https://a5h.klimaatatlas.net/>

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2020/06/08/niet-alles-kan-overal>

<http://www.emissieregistratie.nl/erpubliek/erpub/selectie/criteria.aspx>

Bijlage 1

Samenvatting uitkomsten inwonerspanel onderzoek 9/2020

Samenvatting uitkomsten inwonerspanel Onderzoek september 2020

In september hebben we een onderzoek gehouden onder de leden van het digitaal inwonerspanel van de gemeente Vijfheerenlanden over het duurzaamheidsbeleid. In totaal heeft 52% van het digitaal inwonerspanel deze vragenlijst ingevuld. Dit is een samenvatting van de onderzoeksresultaten. Het volledige rapport staat op de website van de gemeente en op de website <https://www.natuurlijkvijfheerenlanden.nl/>

Energieverbruik

De helft van de inwoners denkt dat zij hun energieverbruik kan verminderen. Ruim de helft (59%) van de inwoners geeft daarnaast aan zelf geen energie op te wekken. Van de inwoners die wel zelf energie opwekken, doen de meesten dit met zonnepanelen (39%).

Circulair

Bijna alle inwoners (99%) doen aan (gedeeltelijke) afvalscheiding.

Drie vijfde (61%) van de inwoners vindt de huidige manier van afvalinzameling goed. Volgens ongeveer twee vijfde (38%) van de inwoners kan de afvalinzameling beter. De meest genoemde tips en suggesties voor verbeteringen zijn: betere controle, duidelijke instructies voor afvalscheiding, meer voorlichting en vaker containers leegmaken.

Iets meer dan de helft (52%) van de inwoners geeft aan dat er materialen zijn die zij hergebruiken. De meest genoemde materialen die worden hergebruikt zijn: bouwmaterialen, broodzakjes, compost, kleding en plastic.

De ruime meerderheid van de inwoners (84%) is bereid om meer te doen aan afvalscheiding als dat leidt tot een schonere en nettere omgeving.

Schoon

De gemeente Vijfheerenlanden wil dat in 2050 ook al het transport in Vijfheerenlanden schoon is. Bijvoorbeeld met elektrische auto's, openbaar vervoer, fiets et cetera. Een groot deel van de inwoners (42%) denkt dat dit moeilijk haalbaar is. Een vijfde (22%) van de inwoners denkt dat dit wel haalbaar is. Daarnaast denkt ook een vijfde (21%) van de inwoners dat dit niet haalbaar is.

Iets meer dan de helft van de inwoners rijdt al 'schoon' (48% doet dit naar eigen zeggen niet). Van de inwoners die wel 'schoon' rijden, geven de meesten aan dit te doen met de fiets of e-bike (41%).

Klimaatbestendig

De gemeente wil ook in de toekomst een veilig en leefbaar Vijfheerenlanden en wil voorbereid zijn op klimaatverandering en de natuur een handje helpen. Twee derde van de inwoners neemt thuis al maatregelen om voorbereid te zijn op veranderingen in het klimaat (32% doet dit naar eigen zeggen niet). Inwoners bereiden zich het vaakst voor op klimaatveranderingen door tegels in de tuin te vervangen door planten (49%) en met een regenton (32%).

Driekwart van de inwoners is bereid om zelf (meer) maatregelen te nemen. Inwoners zijn het vaakst bereid tot het afkoppelen van regenwater/een regenton gebruiken (38%) en om meer groen om het huis te plaatsen (29%).

Bijlage 2

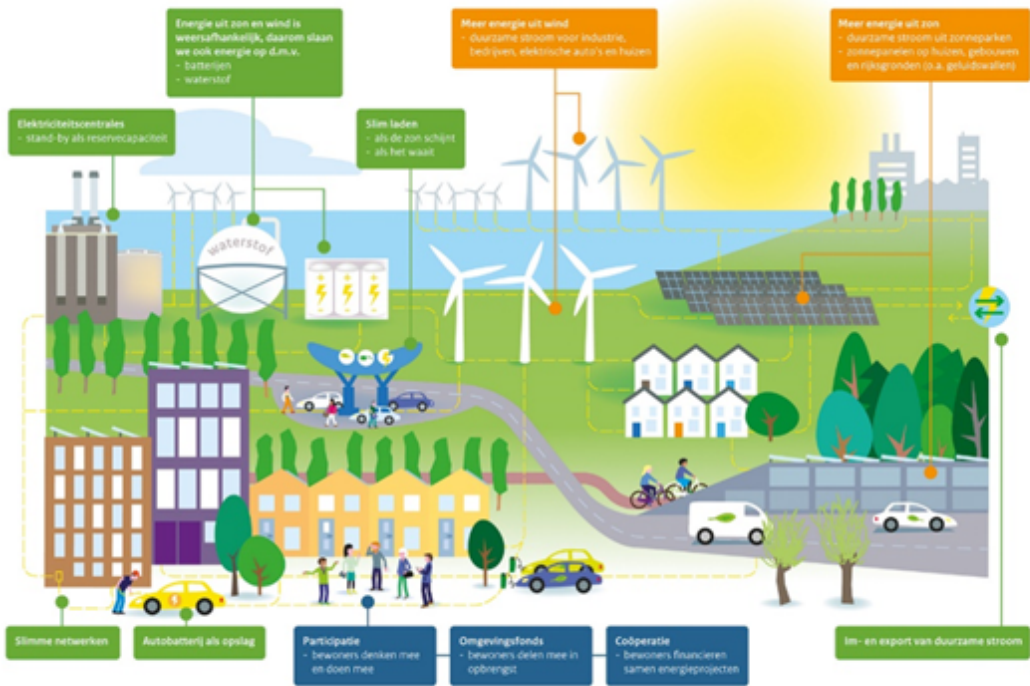
Klimaataakkoord

GEBOUWDE OMGEVING

● Meer schone stroom opwekken en gebruiken ● Altijd genoeg stroom ● Burgerparticipatie, bewoners denken en doen mee

ELEKTRICITEIT

